

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

123:4 • 2003

Debatt

Några reflexioner om synteser

Av Maria Ågren

Jag välkomnar att *Historisk tidskrift* valt att initiera en diskussion om syntesskrivandets nödvändighet, möjligheter och svårigheter. Det finns nämligen en rad skäl att föra en sådan, inte minst det som Yvonne Hirdman anför, nämligen att om inte historikerna skriver (bra) synteser så kommer någon annan att skriva synteser, som i värsta fall är mindre bra.

Det är inte alldeles entydigt vad vi skall mena med ordet syntes, vilket illustreras av de lite olikartade fokus som anläggs av författarna i *Historisk tidskrifts* syntesnummer (*Historisk tidskrift* 2003:3). Det är kanske lättare att identifiera de sammanhang i vilka det blir nödvändigt att syntetisera; det gör vi när vi: a) skriver forskningsöversikter, i avsikt att identifiera kunskapsluckor, b) undervisar eller skriver läroböcker, c), uttrycker oss i populära sammanhang. I alla dessa sammanhang blir det aktuellt att förmedla sammanfattande och tolkande helhetsbilder, men den exakta form som syntesen får blir alltid beroende av vilket av dessa tre syften som är aktuellt. En viktig orsak till detta är att publiken varierar. I det första fallet skriver vi för forskarsamhället, i det andra för skolan i vid mening och i det tredje fallet för en intresserad allmänhet. Personligen anser jag att den andra publiken är särskilt viktig; oberoende av vilka historieteoretiska preferenser man har, torde de flesta hålla med om att det är viktigt att läromedel i historia förmedlar korrekta och allsidiga helhetsbilder av det förgångna.

Det verkar rimligt att anta att vi skulle svara upp mot dessa olika syntesbehov på ett bättre sätt om vi i högre grad diskuterade den vetenskapliga syntesen som särskild genre, styrd av särskilda krav. Jag delar således Lars Magnussons uppfattning att vissa regler för det vetenskapliga syntesskrivandet bör identifieras.

Skall man skriva synteser måste man, tror jag, utgå ifrån att samhällen *kan* begripas och beskrivas som helheter med varierande grad av komplexitet. Detta är i och för sig inget okontroversiellt påstående. Man kan förneka att vi på något meningsfullt sätt förmår greppa samhällshelheten eller, ännu mer drastiskt, hävda att någon helhet inte existerar. Den positionen kan ses som

en reaktion mot en tidigare tendens att uppfatta såväl helheten som komplexiteten – det vill säga relationen mellan samhällets olika delar – som något givet. Ofta har man sett staten och dess territorium som den givna helheten, samt de materiella/ekonomiska förhållandena och statens agerande som bestämmande för hur ”komplexitet” skall förstås. Ett samhälle med en utvecklade ekonomi, en avancerad arbetsdelning och en byråkratisk statsapparat ses som mer komplext än ett samhälle som inte har dessa egenskaper. Det som skall förklaras är hur det gått till när en så definierad komplexitet ökat.

Idag har vi en större öppenhet för andra problemformuleringar. Det vi härigenom nått är en mer nyanserad och mångfacetterad bild av vari komplexiteten består. Icke-materiella faktorer – som diskurser och konstruktioner – har fått mycket större uppmärksamhet. Men det betyder inte, menar jag, att det finns anledning att omdefiniera själva studieobjektet. Jag ser alltså fortfarande studieobjektet som ”människan som samhällsvarelse, och samhället som komplext system”. Utmaningen ligger i att förstå komplexiteten, och den utmaningen blir särskilt stark vid syntesskrivande.

Om man på ett syntetiserande sätt skall skriva om samhället, i dess komplexitet och – dessutom! – förändring, består en viktig svårighet i att binda samman den enskilda detaljen med det stora sammanhanget. Man behöver beskriva en sorts (vertikal) pendelrörelse där närbild och överblick kombineras. Här tar vi ofta hjälp av något man kunde kalla ”master concepts”. Epoker kan fungera som sådana, om de kopplas till en beskrivning av epokens karaktäristika. En annan typ av master concepts är sociologiskt präglade begrepp som hierarki, nätverk och marknad.¹ Om man hävdar att ett samhälle präglas av marknaden, menar man att dess grundegenskap är en annan än till exempel det hierarkiska samhällets.

En annan svårighet ligger i att vikta olika fenomenens betydelse.² Låt mig utveckla några funderingar kring dessa båda teman.³

1. Rolf Torstendahl & Bo Stråth, ”State Theory and State Development. States as Network Structures in Change in Modern European History”, i Rolf Torstendahl (ed), *State Theory and State History*, London 1992.

2. Detta berörs såväl av Lars Magnusson (när han talar om urval), ”Finns det minimikrav och optimumnormer också när det gäller den historiska syntesen?”, *Historisk tidskrift* 2003:2, s 250, som av Lars Berggren, ”Går det att skriva arbetarhistoriska synteser?”, *Historisk tidskrift* 2003:2, s 194.

3. Syntesnumret innehåller många bidrag av intresse, men det går inte att kommentera allt inom ramen för en kort replik.

Marknad som analytiskt eller syntetiskt begrepp

I Maria Sjöbergs bidrag till syntesnumret diskuteras hur svenska historiker använt sig av begreppet marknad. Sjöberg menar att marknaden tenderat att framställas på ett onyanserat sätt, som en kraft som rullar fram genom historien med ensartade effekter (social skiktning). I stället efterlyses en historisering av marknadsbegreppet, som dessutom skall inbegripa könsrelationerna. Artikeln slutar därför med en plädering för att kvinnors roll som konsumenter skall beaktas.

Att marknaden, eller kommersialisering, inte får användas på ett hastigt och oreflekterat sätt är det lätt att skriva under på. Eva Österberg har pekat på detta i ett sammanhang,⁴ och i dagens brittiska historieforskning är nyanseringen av kommersialiseringens effekter en viktig poäng.⁵ Det är väl just till följd av att man inte kan förutsäga exakt vad marknadsmekanismer skall leda till i varje enskilt fall, som deras utbredning i samhället blir så spännande att följa. Termer som ”marknadsintegrering” och ”marknadsberoende” belyser detta genom sina olikartade konnotationer. För mig framstår marknadsintegration som ett positivt laddat begrepp; det lyfter fram de möjligheter som kan ligga i att ha tillgång till en marknad. Ett fenomen som välständsökning kan lätt förklaras genom marknadsintegration. Marknadsberoende har en mer tvetydig klang. Det brukar användas för att belysa att vissa marknadsaktörer är svaga, och att deras tillvaro är mer utsatt än vad den skulle ha varit om de haft andra resurser att stödja sig på. Det är viktigt vad man säljer och köper (livsmedel, jord eller arbetskraft) men också på vilka villkor utbytet sker.

Nu används begreppet marknad såväl i analyser av konkreta historiska (detalj)problem som i framställningar med ett syntetiserande syfte. Problemet är, tror jag, att det inte betyder riktigt samma sak i de båda sammanhangen. Om man talar om ”marknaden” eller ”marknadsrelationer” på en analytisk nivå, syftar man nog på förekomsten av en viss typ av utbyte mellan människor i vilket efterfrågan tillåts spela en roll (bl a för prissättningen). Man har därmed inte nödvändigtvis sagt något om samhället som helhet. Om man däremot talar om ”marknaden” i ett syntessammanhang, menar man sna-

4. Eva Österberg, ”Land Transactions, Symptoms of Crisis or the Emergence of Capitalism in Swedish Peasant Society?” i *Plov og Pen. Festskrift till Svend Gissel*, Köpenhamn 1991.

5. Se särskilt Jane Whittle, *The Development of Agrarian Capitalism. Land and Labour in Norfolk 1440–1580*, Oxford 2000. Se även Craig Muldrew, ”Interpreting the Market. The Ethics of Credit and Community Relations in Early Modern England”, *Social History* 1993.

rare att sådana utbytesrelationer är så vanliga och inflytelserika att de kommit att prägla stora delar av samhället, inklusive politik och ideologi. Kommersialisering för med sig andra fenomen, som specialisering, standardisering och ökade kvalifikationskrav på arbetskraften.⁶ Marknaden är med andra ord en central egenskap eller mekanism hos det studerade samhället, vilket gör det befogat att använda den som ett master concept i syntesen.

Jag tycker kanske att Maria Sjöbergs diskussion här blir lite oklar. I inledningen av sin artikel talar hon om "marknaden, alltså samhället i vid mening", det vill säga hon använder ordet marknad som ett syntetiserande, sociologiskt begrepp. Men när hon sedan går vidare och ger exempel på hur "marknaden" har använts i agrarhistorisk/ekonomisk-historisk forskning är det fråga om detaljexempel hämtade från lokala analyser. Jag tycker att det verkar tveksamt om de citerade författarna verkligen avsett att uttala sig syntetiserande om hela samhällets karaktär och utvecklingsriktning. Det Christer Winberg talar om är väl helt enkelt en ökad efterfrågan på jordbruksprodukter, som följd av en större befolkning, vilket i sin tur påverkar priset på jord. Maths Isacsonson resonemang tycker jag också handlar om att han iakttagit en produktionsökning, som han sedan länkar till andra processer. Det verkar genomgående handla om empiriskt grundade påståenden om att man i just denna lokal ser att efterfrågan har haft en viss typ av påverkan på andra sociala fenomen, och i just dessa fall handlar det om social skiktning. I exemplet som hämtas från Christina Florin och Ulla Johansson ser jag däremot ett annat sätt att använda marknadsbegreppet; här framstår marknad snarare som be-teckning på en av flera krafter/mekanismer som fanns i det dåtida samhället och som verkar ha påverkat skolans utformning. Författarna uttalar sig inte om hur efterfrågan påverkar konkreta skolor och elever utan snarare om hur en viss typ av ekonomisk rationalitet blir viktig. Här används marknadsbegreppet mer syntetiserande.

Om man skiljer på de påståenden, som handlar om analytiskt iakttagbara relationer där efterfrågan påverkar, och dem, som snarare handlar om hela samhällets karaktär, blir det viktigt att avgöra vad som krävs för att vi skall ha fog för att tala om hela samhället som marknadspräglat. Även om man inte kan reducera detta till en fråga om enbart kvantitet, så framstår ändå denna aspekt som ganska viktig. Det *spelar* roll om det bara är en jordtransaktion av hundra som genomförs enligt marknadsprinciper eller om det rör sig om 53.

6. Jfr Whittle 2000, s 3.

Det är därför litet förvånande att Sjöberg kritiserar dem som vill göra frågan om marknadens betydelse "till en fråga om mängd, inte art", *samtidigt* som hon själv pekar på att vissa empiriska studier givit alltför låga utfall (rent numerärt) för att de skall kunna underbygga en hypotes om kommersialisering och social stratifiering.⁷ Det kan uppfattas som en självmotsägelse. En annan tolkning är att Sjöberg både vill se rejäla kvantitativa utfall och en mer kvalificerad vittnesbörd. Det senare är lätt att hålla med om.

Viktning

Frågan om hur olika fenomen skall viktas är i själva verket central för synteskonstruktionen. Man måste ha ett sätt att avgöra vilka saker som skall tas med och tillmätas betydelse, och vilka som inte skall ges någon framträdande position. Det gäller särskilt om man *inte* utgår ifrån en teori som postulerar vad som skall tillmätas vikt. Och det är ju i själva verket ganska få teorier som gör anspråk på att handla om hela samhället i dess komplexitet. För många framstår därför viktningens problematiken som en empirisk fråga. Då måste man ha andra, men lika fasta sätt att väga. Talar vi om samhällets eventuella marknadskaraktär krävs till exempel (a) en skarp bild av hur de marknadsrelationer, som fanns, fungerade, (b) en någorlunda god uppfattning om deras kvantitativa betydelse, (c) en uppfattning om huruvida de påverkade andra delar av samhället såsom politik, institutioner och ideologi. Av dessa tre kriterier avser det första och det tredje kvalitativa dimensioner hos samhället, medan det andra hänför sig till den kvantitativa sidan.

För mig framstår det som om frågan om olika fenomenens vikt behöver diskuteras mer. Allt kan inte tillmätas samma vikt. Detta skall *inte* tolkas som att jag menar att bara de dominerande strukturerna, fenomenen och tankarna bör uppmärksammas i en syntes; givetvis är det inte så. Det som är udda, annorlunda och som bara omfattas av några få kan ofta kasta ett väl så viktigt ljus över ett samhälles karaktär. Vi kan få viktig, kvalitativ kunskap på detta sätt. Det var mot bakgrund av ett sådant synsätt som jag valde att analysera äganderätten utifrån ett, även på 1600-talet, så ovanligt fenomen som urminnes hävd.⁸ Men om jag skulle skriva en syntes om den svenska äganderättens historia, skulle jag inte med gott samvete kunna låta den domi-

7. Maria Sjöberg, "Marknad, bönder och kön. En fråga om likhet och skillnad" i *Historisk tidskrift* 2003:2, s 303.

8. Maria Ågren, *Att hävda sin rätt. Synen på jordägandet i 1600-talets Sverige speglad i institutet urminnes hävd*, Stockholm 1997.

neras av resultat som har med urminnes hävd att göra, för jag vet att det skulle ge läsaren en snedvriden uppfattning om de mångfacetterade fenomen som ägandebegreppet och egendomsordningen då var. Inte heller skulle jag ägna särskilt stor uppmärksamhet åt läran om den så kallade delade äganderätten, *dominium directum*, *dominium utile*, vilken spelat en stor roll i äldre framställningar av området. Jag skulle i stället skriva om arv, om betydelsen av pengar och andra bytesmedel i samband med arvskiten, om äktenskapet som egendomsenhet, och om hur en by egentligen fungerade. Tyvärr tycker jag att vi vet alldeles för litet om just de senare sakerna, trots att jag är övertygad om att de hade stor vikt.

Idag är det många som sysslar med frågor som rör den diskursiva nivån: dess innehåll, interna dynamik och förändringspotential. Det är bra. Men det som kunde diskuteras mer är vilken tyngd olika diskurser eller diskurs-element har haft, samt vad som i konsekvens med detta bör integreras i synteserna. Det här gäller bland annat den del av den genushistoriska forskningen som är socialkonstruktivistiskt inriktad. Vilka genuskonstruktioner har haft tyngd, och vilka har inte haft det? Hur skall man avgöra, och hur skall man integrera sådan kunskap i övergripande synteser? Vilka orsakssamband kan fastställas mellan diskursiva och icke-diskursiva delar av samhället? Dessa frågor är viktiga; vill man avfärda dem – av teoretiska eller andra skäl – kan man knappast skriva synteser.

Jag vill här lyfta fram några nyttiga distinktioner som Sven-Eric Liedman gjort. Liedman menar att man skall skilja på (a) idéer som är kontemplativa eller som ger vissa allmänna, abstrakta föreställningar om verkligheten, (b) traditionalistiska idéer, som avspeglar rådande förhållanden, (c) praktiska idéer, som ger handlingsrekommendationer för människor och som anvisar hur samhället bör styras, (d) tekniska idéer, som handlar om verktyg och medel som kan bidra till att förverkliga ett visst mål.⁹ Som jag uppfattar det, vill Liedman härmed just ta itu med frågan om olika idéers vikt.

Kan vi bygga på vidare på detta? Kan vi identifiera vilka samhälls- och kulturprocesser som bidrar till att förvandla vissa idéer/konstruktioner från kontemplativa till praktiska, och som därmed ger dem större potentiell vikt? Jag menar att man kan peka ut åtminstone vissa sådana processer, nämligen *institutionalisering*, *teknologisering* och *kommersialisering*.

9. Sven-Eric Liedman, *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*, Stockholm 1999 (1997), s 154.

Vissa idéer institutionaliseras, det vill säga de byggs in i och fossiliseras i institutionerna. En viss uppfattning om könen kan till exempel byggas in i rättssystemet vid en viss given tidpunkt, och vi vet kanske inte längre varför så skedde. Men vi kan iaktta hur denna uppfattning får betydelse i den efterföljande utvecklingen just emedan den är del av det institutionella regelverket. Ett exempel på detta har vi i de skillnader som fanns mellan mäns och kvinnors arvsrätt sedan medeltiden och fram till 1845, och som innebar att män ärvde dubbelt så mycket som kvinnor. Det är just Maria Sjöberg som har lyft fram dessa skillnader och sett dem som uttryck för det Thomas Laqueur kallat enkönsmodellen.¹⁰ Jag tror att det är riktigt att fokusera på dessa regler, men inte därför att de skulle uttrycka en enkönsmodell utan därför att de a priori kan antas ha *haft vikt* just emedan de tagits upp i den institutionella strukturen. Man skulle kunna gå vidare med att försöka uppskatta eller rentav mäta vilken betydelse denna institutionella ordning haft för svensk ekonomisk utveckling. Hur har kapitalackumuleringen påverkats av det faktum att kvinnor fick en del av egendomen? Har den varit sämre än i länder där en arvinge fått allt? Har den varit bättre än i länder där alla arvingar fått lika mycket? Man kan alltså föra ett resonemang om detta utifrån det teoretiska perspektiv vi känner igen från institutional economics. Det skulle vara ett sätt att mycket konkret vikta betydelsen av en speciell genusföreställning.

Andra idéer och föreställningar byggs in i eller understöds av den teknologi som finns i ett samhälle. Saknas teknologin så kan föreställningen ändå finnas, men den framstår som svagare och mer vacklande – den är mer kontemplativ till sin art. När man i ett samhälle får verktyg att mäta ett specifikt fenomen på ett "objektivt" sätt, tenderar den aktuella föreställningen att framstå som mer oomtvistligt sann. Tekniken understödjer idén, som därmed får större vikt och i sin tur börjar påverka andra samhällsfenomen. Så kan man uppfatta utvecklandet av intelligenstestet; sedan det tagits i bruk, kom den tidigare luddiga gränsen mellan normalbegåvad och svagt begåvad att framstå som mer distinkt, och föreställningen om att vi kan indela människor på detta sätt fick med ens större tyngd i samhället.¹¹

Kommersialisering, slutligen, är en typ av process som haft mycket stor betydelse för att knäsetta vissa typer av föreställningar. Att det är bra att ha

10. Maria Sjöberg, "Hade jorden ett kön? Något om genuskonstruktion i det tidigmoderna Sverige", *Historisk tidskrift* 1996:3.

11. Jag hänvisar här till pågående avhandlingsarbete av Sara Hansson, Historiska institutionen, Uppsala universitet.

enhetliga regler och enhetliga mått- och viktsystem är idéer som tveklöst skall sättas i samband med ett samhälles kommersialiseringsgrad. Varför är det bra med en enhetlig valuta? Jo, den underlättar, ytterligare, för handel och utbyte.

Detta är några förslag på hur man kan gå till väga för att vikta olika diskursiva fenomen, för att få hjälp med att avgöra vad som skall tas med i synthesen. Uppräkningen är på intet vis uttömmande, och min avsikt har närmast varit att initiera en diskussion om viktningens problematiken.

Mot en ny syntes?

Sjöberg avslutar, som sagt, sin artikel med att plädera för att kvinnors roll som konsumenter skall integreras i den "stora historien" om hur marknaden breddade ut sig i Sverige. "Vilka var marknaden?", skriver Sjöberg. Det är en formulering som jag tycker är mycket bra, just eftersom den bidrar till att avmystifiera Marknaden och till att föra ner den på en aktörs- och analysnivå. Den fokuserar på kvinnor som ekonomiska agenter, och lovar att ge oss ny, och överraskande, kunskap om hur de påverkade det ekonomiska livet som helhet. Vad köpte kvinnor: Livsmedel? Lyxartiklar? Jord? Andra människors arbetskraft?

Det är frågor som inte i första hand handlar om genus som en social konstruktion. Den är snarare, skulle jag vilja säga, en socialhistorisk eller, om man så vill, kvinnohistorisk fråga. Det tycker jag är intressant. Är det så, att vi har kommit till en punkt där vi dels kan integrera kunskap om genus som social konstruktion i "the grand narratives" (efter noggrann viktning av dess betydelse), dels åter vill tackla vissa kvinnohistoriska/socialhistoriska problemkomplex? Man kan tolka Maria Sjöberg så, och om det är en riktig tolkning så understödjer jag den. Och i så fall kan man kanske säga att tes och antites nu närmar sig en syntes.